

Prawo a inne regulatory zachowań

mgr Adam Labuhn

Prawo i wartości

- Prawo jest zjawiskiem kulturowym, budowane jest na gruncie pewnych wartości w celu ich realizacji i ochrony.
- Wartości są zasadniczym elementem każdej kultury we wszystkich jej postaciach - artystycznej, moralnej, naukowej, politycznej, obyczajowej itp.
- Wartość - coś, co jest z różnych względów cenne czy pożądane (np. zasady i przekonania, które są podstawą przyjętych w danej społeczności norm etycznych).

Dwa nurty

- I. Wartości (np. dobro, piękno, sprawiedliwość, prawda) - byty obiektywne, istniejące samoistnie lub z woli Boga. Są niezmiennie, stanowią trwały i pewny układ odniesienia, na podstawie którego ludzkość tworzy swą kulturę, w tym prawo. Absolutyzm aksjologiczny - m.in. zwolennicy filozofii tomistycznej (neotomistycznej); wartości, tak jak inne byty istniejące obiektywnie, mogą być przedmiotem poznania ludzkiego (**kognitywizm**, od łac. *cognosco* - poznaję).
- II. Wartości - są tym, co ludzie w danym czasie i miejscu uważają za cenne. Nie są czymś stałym i niezmiennym, lecz historycznie i społecznie uwarunkowanym, zmiennym i subiektywnym (relatywizm aksjologiczny). Wartości nie są i nie mogą być przedmiotem poznania - **akognitywizm** lub **antyknognitywizm** (m.in. zwolennicy pozytywizmu prawniczego).

W poszukiwaniu złotego środka...

- Wartości mają charakter trwały lub niemal niezmienny i są dorobkiem całej ludzkości w toku jej dziejów, inne zaś są zrelatywizowane do czasu, miejsca i grupy społecznej (a nawet jednostki), która je wyznaje.
- Spór (odzwierciedlenie): preambuła do konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.
- Wartości właściwe danej kulturze wyznaczają treść, formy i granice prawa, określają też cele, które należy osiągnąć, oraz środki, z których wolno korzystać, posługując się prawem jako instrumentem władzy politycznej.

Wielość systemów normatywnych

- Kultura - zbiór reguł dostarczających społecznej, zewnętrznej ramy odniesienia dla ludzkiej aktywności (m.in. funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie i jego relacje z innymi ludźmi oraz z państwem).
- Wzory zachowań - uznanie pewnych stanów rzeczy lub przedmiotów za cenne, uzasadnianie oraz wspieranie ich w taki sposób, że wzory te stają się częścią różnych społecznych systemów normatywnych.
- Wzory zachowań (np. prawne, moralne, religijne, obyczajowe itp.) mają charakter normatywny - określają, jakie zachowania powinno się podejmować, a jakich unikać.
- Regulatory zachowań o charakterze nienormatywnym - np. prawidłowości gospodarki rynkowej, tradycje, mity, przesady itp. (mobilizują do pewnych działań lub powstrzymują od innych).

Systemy normatywne inne niż prawo

Normy społeczne (obok prawa):

- normy moralne,
- normy religijne,
- normy obyczajowe,
- normy organizacji społecznych i politycznych.

Normy moralne

- Normy moralne odnoszą się do tych zachowań człowieka i do tych jego intencji i postaw, które poddawane są ocenie z punktu widzenia szeroko rozumianej idei dobra.
- Przykłady: obrona biologicznego istnienia (m.in. moralny zakaz zabójstwa), godności (zakaz przedmiotowego traktowania człowieka), niezależności (zakaz naruszania wolności), prywatności (nakaz respektowania prawa do samotności), zaufanie (nakaz prawdomówności), sprawiedliwości (nakaz walki z nierównością oraz usuwanie konfliktów).

Normy moralne - dwa nurty

- I. Maksymalistyczny/perfekcjonistyczny - określa miary moralnej doskonałości - postępowanie ludzkie podlega moralnej ocenie właśnie według tego kryterium (moralność cnót).
- II. Minimalistyczny/solidarnościowy - obejmuje zasady dobrego bezkonfliktowego współżycia z innymi ludźmi.

Moralność a etyka

- Moralność - zespół poglądów, ocen, norm i wzorów osobowych ukształtowanych historycznie i regulujących w danym społeczeństwie całokształt stosunków międzyludzkich z punktu widzenia dobra i zła, słuszności i niesprawiedliwości.
- Etyka - dyscyplina naukowa, systematyzująca naszą wiedzę o moralności i wskazująca na wyższym poziomie abstrakcji ideały i zasady postępowania, kwalifikowane jako pożądane lub nie.

Normy religijne

Normy religijne - obejmują one normy uzasadniane w kategoriach dobra i zła, dobrego uczynku lub grzechu. Są to więc w istotnej części normy moralne (moralności perfekcjonistycznej lub solidarnościowej), uzasadniane jednak w szczególny sposób: przez odwołanie się do autorytetu Boga, absolutu, bogów lub istoty najwyższej. Normy religijne mogą treściowo pokrywać się z normami moralnymi lub nawet prawnymi (tak jak część przykazań Dekalogu: „nie zabijaj”, „nie kradnij” itp. odpowiada treści norm sankcjonowanych przez ustawę - Kodeks karny).

Normy obyczaju

Normy obyczaju odwołują się do przede wszystkim określonej konwencji społecznej i dotyczą zachowań ujmowanych w kategoriach „jest - nie jest przyjęte”, „wypada - nie wypada czynić” w danych okolicznościach, w danym środowisku itp. Na co dzień uświadamiamy sobie, do jakiego stopnia normy te są w naszym życiu obecne.

Normy organizacji społecznych i politycznych

Konstytucja RP w art. 12 zapewnia obywatelom wolność tworzenia zrzeszeń i organizacji o różnym charakterze. Grupy te w różnym stopniu zależą od państwa i w różnym stopniu ich funkcjonowanie jest regulowane przez normy prawne. Szczegółowe normy postępowania, a także normy sankcjonujące adresowane do członków tych organizacji są ustalane przez odpowiednie organy w ich jednostkach. We współczesnych liberalnych i demokratycznych społeczeństwach organizacje społeczne i polityczne cieszą się znaczną autonomią, tzn. same rozstrzygają o własnych sprawach, a prawo powszechnie obowiązujące wstrzymuje się od regulowania tych spraw. Jednak normy organizacji społecznych i politycznych nie mogą być sprzeczne z powszechnie obowiązującym prawem. Tam, gdzie zakresy regulacji prawnej oraz norm organizacji społecznych i politycznych pokrywają się, prawo ma zwierzchnią pozycję w stosunku do tych norm organizacji.

Normy moralne a normy prawne - podstawowe różnice

Normy moralne można odróżnić od norm prawnych m.in. na podstawie następujących kryteriów:

- 1) przedmiotu regulacji - normy moralne odnoszą się nie tylko do zewnętrznych (tj. obserwowalnych przez innych ludzi) zachowań człowieka, lecz także do jego pobudek i intencji - przeżyć emocjonalnych i intelektualnych. Normy moralne odnoszą się nie tylko do relacji między ludźmi, ale również do stosunku człowieka wobec siebie samego, wobec Boga czy zjawisk przyrody;
- 2) sposobu regulacji - istnieje wiele konkretnych systemów moralnych inspirowanych np. wyznaniowo (religijnie), ideologicznie czy filozoficznie, ale przy pewnym uproszczeniu można wyodrębnić dwa ich typy, omówione wyżej: nurt perfekcjonistyczny (maksymalistyczny), który domaga się od człowieka dążenia do doskonałości, oraz nurt solidarnościowy (minimalistyczny), koncentrujący się na spełnieniu określonych podstawowych obowiązków wobec siebie i innych, bez przestrzegania których byt społeczny byłby zagrożony lub utrudniony („nie kłam”, „nie zabijaj”, „szanuj starszych”);

Normy moralne a normy prawne

- podstawowe różnice cd.

- 3) genezy norm - normy moralne mogą obowiązywać ze względu na nakaz jakiegoś zewnętrznego autorytetu, któremu przypisuje się szczególną trafność ocen moralnych, np. rodziny, organizacji międzynarodowej, władzy kościelnej itp. (**normy heteronomiczne**). Mogą również wynikać z nakazu sumienia lub rozumu w przekonaniu o ich słuszności, sprawiedliwości, niezbędności samego adresata tych norm itp. (**normy autonomiczne**). Normy moralne (podobnie jak obyczajowe i religijne) zwykle wpajane są jednostce w procesie wychowania, co oznacza poznawanie przez nią wzorców zachowań, odnajdywanie ich sensu, uczenie się i przyjmowanie za własne, uwewnętrznianie (**internalizacja norm**);
- 4) sposobu ogłoszenia i formalizowania norm - normy moralne na ogół nie są spisane, uporządkowane czy ogłaszane w postaci sformalizowanych zbiorów. Nie zawsze są wyraźnie sformułowane, w różnych grupach społecznych nadaje się im odmienną interpretację. Informacja o nich jest przekazywana innym za pośrednictwem przykładów postępowania osób cieszących się uznaniem, autorytetów moralnych („postępuj tak, jak ojciec, drużynowy, guru, kapłan itp.”), czasem mniej lub bardziej literacko sformułowanych opowiadań (legendy rycerskie, przypowieści biblijne, bajki itp.). Wyjątkiem jest stanowienie i ogłaszanie norm moralnych w formie kodeksów lub podręczników (zbiory zasad etycznych, kodeksy honorowe itp.).

Normy moralne a normy prawne

- podstawowe różnice cd.

W przypadku norm prawnych formalne ustanowienie normy oraz prawidłowe jej ogłoszenie (promulgacja) jest warunkiem koniecznym do tego, żeby norma zaczęła obowiązywać;

- 5) sposobu obrony wzorów określonych w normach - porównywanie sposoby wymuszenia posłuchu wobec norm - sposobu sankcjonowania - wskazuje, że reakcja na naruszenie towarzysząca normom moralnym polega nie tyle na działaniu jakiejś sformalizowanej instytucji (państwa, kościoła) podjętym w przepisany trybie (tzw. **sankcja sformalizowana, skupiona**), choć i to się zdarza (np. pokuta kościelna), ile na potępieniu i odrzuceniu ze strony grupy społecznej, do której należy osoba działająca niezgodnie z powinnością (**sankcja rozproszona i spontaniczna**). Niezwykle istotną sankcją norm moralnych i niekiedy obyczajowych są wewnętrzne przeżycia naruszającego normę - wyrzuty sumienia, wstyd, żal.

Relacje treściowe i funkcjonalne między prawem a moralnością

Skoro każdy człowiek, będący członkiem wielu grup społecznych, równocześnie podlega różnym normom postępowania, to nieuniknione są związki między systemami normatywnymi, do których one należą. Dotyczą one zarówno treści każdego z tych porządków normatywnych, jak i funkcjonowania w praktyce społecznej. Każda z normatywnych koncepcji prawa zakłada (przynajmniej milcząco) określony system wartości, które prawo ma realizować czy którym powinno służyć. Biorąc za przykład relacje między prawem i moralnością, w pierwszej kolejności należy wyodrębnić co najmniej dwa rodzaje powiązań między tymi systemami - treściowe i funkcjonalne.

I. Związki treściowe (związki przedmiotowe)

Gdy mówimy o związkach treściowych między prawem a moralnością, przyjmujemy szczególny, statyczny punkt widzenia. Porównujemy z jednej strony zakresy regulacji prawnej i moralnej, a z drugiej treść obowiązujących w danych momencie norm prawnych oraz treść norm moralnych. Analizujemy przede wszystkim to, jakie zachowania są regulowane przez prawo, a jakie przez moralność. Łatwo można dostrzec, że moralność ma **inny zakres regulacji niż prawo**.

I. Związki treściowe (związki przedmiotowe)

- Jeśli pewna sfera życia społecznego poddana jest regulacji obu tych systemów norm, wówczas regulacja ta może być w swej treści **zbieżna lub rozbieżna**.
- Normy prawne oraz moralne, które dotyczą tej samej sfery ludzkich zachowań, mogą też znajdować się w **kolizji**, a więc przewidywać rozbieżną regulację (np. zakaz rozwiązywania ważnie zawartego małżeństwa w kościele katolickim oraz normy współczesnego prawa rodzinnego, dopuszczające rozwód pod pewnymi warunkami; podobnie aborcja czy eutanazja).
- Prawo stanowi swoiste **minimum moralności**, zabezpiecza przymusem państwowym te wzory zachowań, które dla społeczeństwa są najważniejsze (jedna z koncepcji). Każde zachowanie, które jest regulowane prawem, jest też regulowane przez moralność, ale nie każde zachowanie, które jest regulowane przez moralność, jest regulowane prawem (przedmiot regulacji).
- To, co nazywamy moralnością, jest raczej **konglomeratem** wielu różnych, niekoniecznie pokrywających się treściowo, zbiorów norm i zasad postępowania ludzi uzasadnianych przez ideę dobra.
- Prawo posiada istotną odrębność/niezależność/autonomię wobec przekonań moralnych, a także religijnych, lub obyczajowych.

II. Związki funkcjonalne

Związki funkcjonalne - badając prawo i moralność, dostrzegamy, oprócz związków treściowych, jeszcze inne wzajemne zależności. Polegają one na oddziaływaniu na siebie obu systemów, współkształtowaniu się, odsyłania od jednych norm do drugich, wzajemnym wspieraniu lub osłabianiu norm. Ujawniają się one w procesie tworzenia prawa, jego stosowania przez organy państwa oraz przestrzegania przez obywateli. W przypadku związków funkcjonalnych należy uwzględniać ciągłą zmienność, dynamikę sytuacji, w jakiej funkcjonują te normy.

II. Związki funkcjonalne

W fazie tworzenia prawa przekonania aksjologiczne często motywują prawodawców do stanowienia norm określonej treści. Prawo jest tworzone w celu zrealizowania stanów uznawanych za wartościowe: sprawiedliwe, zgodne z ideą równości, obywateli, z godnością człowieka itp.

Niekiedy ustawodawca celowo **wprowadza zasady moralne** do prawa, ujmując je w przepisach. Są to np. takie zasady, jak poszanowanie godności w prawie karnym (zasada humanitaryzmu), zasada prawa do obrony, prawo do bycia wysłuchanym, czy ochrony przed pomówieniem. W ten sposób normy i ideały moralne określają treść prawa oraz sposób jego stosowania.

Klauzule generalne (odesłania pozasystemowe) - normy świadomie niedoprecyzowane, które ocenę konkretnego stanu faktycznego powierzają organowi stosującemu prawo. Wprowadza się do tekstów aktów normatywnych pozaprawne kryteria ocen poprzez użycie nieostrych określeń (np. „dobra wiara”, „należyta staranność”, „niskie pobudki”, „rażąca niewdzięczność”) bądź też odesłanie wprost do pozaprawnych porządków normatywnych (np. do norm miejscowego obyczaju kupieckiego, zasad współżycia społecznego itp.).

Interpretacja prawa

Z sięganiem do wartości mamy także bardzo często do czynienia w procesie interpretacji prawa. Przepisy prawa mogą się przecież okazać nieostre lub niejasne. W takich przypadkach uznawane społecznie wartości pozwalają dokonać najlepszego wyboru co do znaczenia interpretowanych przepisów. Nie można też pomijać znaczeń, jakie w praktyce społecznej nadaje się różnym terminom i wyrażeniom języka prawnego. Wynika to także stąd, że rozmaite zdarzenia są na ogół w określony sposób oceniane lub kwalifikowane z punktu widzenia moralności czy obyczajów, a tym samym kształtują one funkcjonowanie regulacji prawnych.

Moralność, religia i obyczaje a obowiązwanie prawa

Zależności między moralnością, religią i obyczajami a prawem w procesie działania tych systemów normatywnych (relacje funkcjonalne) są w istotnym zakresie zdeterminowane przez związki treściowe. Zbieżna regulacja wzmacnia posłuch wobec norm prawnych. Najbardziej radykalne byłoby odebranie mocy obowiązania normom prawnym sprzecznym z normami moralnymi (stanowisko zwolenników tradycyjnych koncepcji prawnonaturalnych - związki walidacyjne między prawem i moralnością).

Moralność, religia i obyczaje a obowiązki prawa

Na poziomie całego porządku prawnego konsekwentna sprzeczność z systemem wartości i norm moralnych, szczególnie dominującym w danym społeczeństwie, może prowadzić do stopniowego odbierania prawu cechy **prawowitości** (legitymacji społecznej), a w dalszej konsekwencji nawet do odrzucenia porządku prawnego przez społeczeństwo. To, czy prawo jest postrzegane jako legitymowane, w jakim stopniu i ze względu na jakie wartości, ma ogromny wpływ na kształtowanie postaw obywateli wobec prawa, na sposoby stosowania prawa przez sądy i administrację publiczną, na stopień instrumentalizacji prawa itp.

Kultura prawna

Kultura prawna:

- w znaczeniu węższym kultura prawna (danego społeczeństwa, grupy, jednostki) to tyle, co wiedza jednostki i grup społecznych o obowiązującym prawie, stosunek do tego prawa (gotowość lub brak gotowości przestrzegania jego norm), oceny prawa i postulaty co do jego zmian (świadomość prawna);
- w znaczeniu szerszym kultura prawna obejmuje stan prawa (jego treść i formę), doktryny prawne i naukę o prawie, źródła prawa, stosunek norm prawnych do religijnych i instytucje polityczne zajmujące się tworzeniem i stanowieniem prawa oraz to wszystko, co wchodzi w skład pojęcia „kultura prawna” w węższym znaczeniu. W tym sensie mówimy o kulturach prawnych pewnych epok, społeczeństw, narodów. Można wyróżnić rozmaite typy kultur prawnych, np. rzymską klastyczną kulturę prawną, kulturę prawną systemu *common law*, kulturę prawną wczesnego średniowiecza europejskiego, kultury prawne społeczeństw islamu, Dalekiego Wschodu itp.

Etyka zawodów prawniczych

Etyka zawodowa - doktryna moralna systematyzująca oceny i normy moralne związane z wykonywaniem określonego zawodu, względnie formułująca normy postulowane do przyjęcia przez przedstawicieli danego zawodu (Z. Ziemiński, Podstawy nauki o moralności, Poznań 1981, s. 106).

Przykłady: Zbiór zasad etyki adwokackiej i godności zawodu, Kodeks etyki radcy prawnego, Zbiór zasad etyki zawodowej sędziów, Kodeks etyki zawodowej notariusza.

Rodzaje norm: normy regulujące stosunki członków danego zawodu ze społeczeństwem (przede wszystkim z klientem); reguły postępowania wobec członków swojej grupy zawodowej oraz reguły techniczne wykonywania danego zawodu.

Dziękuję za uwagę

mgr Adam Labuhn